

התרגום אינו עוצר בקו הירוק

אריז' סבאע'ח'ורי*

ספרו של יהודה שנהב־שהרבני פועלים בתרגום מציע מודל תרגום חדש שחותר תחת המודל הניאו־קלאסי האינדיווידואלי שהתגבש עם תחילת העת החדשה והיה למודל קנוני שהחליף את המודלים של העת העתיקה וימי הביניים. שנהב־שהרבני מציע לחזור אל פונקציית הדיאלוג לא רק בין הטקסט למתרגם אלא גם בין המתרגמים עצמם – ובהקשר הזה למודל של עבודה צוותית, דו־לאומית ודו־לשונית, כלומר של מתרגמים פלסטינים ויהודים שחיים בישראל, המתקיימת בערבית ובעברית. האינטראקציה הדו־לשונית יוצרת הבדל (דיפראנס) באופיים של תהליך התרגום ושל מערכות היחסים בין משתתפיו ויוצרת פרקטיקות תרבותיות ופוליטיות. הספר מציג את הפרויקט של סדרת מכתוב מכתוב, שבה התגבש המודל החדש, ומציג וריאציות ורפרטוארים של תרגום דו־לאומי מן הסוג הזה.

את הספר הזה חשוב למקם בתוך ההקשר של הקולוניאליזם ההתיישבותי, שכן הפוליטיקה של השפה והקשר שלה לריבונות שזורים ביחסים קולוניאליים. במיוחד עומד שנהב־שהרבני בספר על שלושה היבטים של הריבונות המודרנית: הלשון, הטריטוריה והאוכלוסייה. הוא מראה באופן משכנע כיצד שלושתם הם למעשה פרויקטים של תרגום. אי־אפשר למשל לדבר על טריטוריה מבלי לדבר על השפה ועל השיום של המפה – במקרה שלנו, עבודת תרגום מערבית לעברית שכללה מחיקה ו"עברות", שנעשתה בתחילת ימיה של המדינה היהודית. גם הזהות של האוכלוסייה נגזרת בין השאר מן השפה על רבדיה והיבטיה השונים. מתוך כך הספר פותח צוהר להבנת אחד המרכיבים הבולטים של פרויקטים קולוניאליים התיישבותיים: ניסיונות המחיקה הממושכים של התרבות המקומית – במקרה זה החברה הערבית־פלסטינית, השפה הערבית והתרבות הערבית. שכן כינונה של השפה הערבית בישראל התרחש בתוך מערך קולוניאלי התיישבותי שעמל באופן מתוכנן ורציונלי למחוק את הערביות מתוך השפה הערבית, במעין מהלך כפול של אלימות פיזית ואפיסטמולוגית גם יחד: מחיקת המקומות ומחיקת שמם ושפתם (בנבנשתי, 1997; Abu El Haj, 2001). למחיקת השפה הערבית של המקום נלוו תנאי הקיום של השפה הערבית בקרב המתיישבים היהודים, שהחלו להשתמש בה בהדרגה כבכלי לשליטה והפרדה. הסוציולקט שיונתן מנדל (2020) מכנה "הערבית הישראלית" היה למעשה שפה המיועדת ליהודים בלבד; שפה המקדשת לימוד מנותק של הערבית (תהליך לטיניזציה של הערבית, שעלה מתוך הגישה הפילולוגית המערבית שיושמה בבתי ספר עבריים ובמכון למדעי המזרח) ויוצרה בתוך רשתות ציוניות־צבאיות (תהליך ביטחוניזציה של הערבית, הניכר באופן התגבשותם של לימודי השפה, בקביעת מטרות הוראתה ובקרב מקבלי ההחלטות בשדה). כך הפכה הערבית בחברה היהודית משפת המקום לשפת האחר, לשפה שמבקשת להרחיק, להפריד ולשלוט (מנדל, 2020).

כמי שעוקבת אחרי יהודה שנהב־שהרבני ומלווה אותו בעשרים השנים האחרונות, אני מבקשת לטעון שספרו החל להיכתב שנים רבות לפני שהופיע בדפוס. כתיבתו מתחילה עם השינויים שעבר ועם תהליכי הדה־קולוניזציה שהפעיל על עצמו כאדם פוליטי מודע.

* ד"ר אריז' סבאע'ח'ורי, המחלקה לסוציולוגיה ולאנתרופולוגיה, האוניברסיטה העברית בירושלים

הדבר התבטא בביורר בספרו *היהודים־הערבים* (שנהב, 2003), ובאופן מפורש אף יותר בספרו *ממלכות הקו הירוק* (שנהב, 2010). בעבודות הללו, ובספר שלפנינו, הוא מתאר כיצד התכחש לערביותו וסירב לקבל אותה בצעירותו (מה שבא לידי ביטוי למשל בעברות שם המשפחה). אם אוכל לסכם זאת בהערה אפיסטמולוגית מכלילה, הכתיבה שלו מצביעה על תנועה מרעיון ה"פוסט" כסמן של "הזמן שאחרי" אל רעיון ה"דו" כסמן של דו־לאומיות ודו־לשוניות, שהלכו והתגבשו במחשבתו הפוליטית.

השינוי שעבר המחבר במרוצת השנים והתערותו הפוליטית במרחב הילידי המבוסס על דו־שיח ודיאלוג באים לידי ביטוי בולט בתחום התרגום והסוציולוגיה של התרגום. הוא מתחקה אחרי תהליך מרתק – תהליך המחיקה של השפה הערבית שהתבצע במודל התרגום היחידני – ובמקומו מציע "חזרה" מבטיחה אל המודל הקולקטיבי של התרגום, אל ההבטחה הקיימת בדיאלוג (במודל הבכטיני) ובהתגושות בין השפות: מודל של דיאלוג בין יהודים לפלסטינים, בין מתרגמים לסופרים, בין כתיבה לדיבור בתוך פעולת התרגום. כך הופכת פעולת התרגום אליבא דשנהב־שהרבני לפעולה פוליטית בעולם, וזוהי הקריאה העולה גם מסדרת מכתוב מכתוב שהוא ממייסדיה ואף משמש בה עורך ראשי. למודל כזה יש פוטנציאל לפרק את היחסים הקולוניאליים בין השפה הערבית והשפה העברית, "שתי שפות שלפני 500 שנים התקיימו ביניהם יחסים סימביוטיים וכיום המפגש ביניהם מזוהם ביחסי אויבות" (עמ' 103).

את הספר אפשר למקם בתוך השיבה אל ההיסטוריה של הנכבה *النكبة* (Rouhana & Sabbagh-Khoury, 2019) המתרחשת מאז אמצע שנות התשעים, ואיתה החזרתה של הנכבה אל המרחב ואל הדיון הציבורי בישראל על ידי הפלסטינים – השיבה אל הטמפורליות של 1948 כנקודת אפס מכוננת בסכסוך. חשיבות הדיון בפועלים בתרגום ובפרויקט מכתוב מכתוב בהקשר זה נעוצה בעובדה שמכתוב הוא מודל חדש של תרגום שפועל במסגרת תפיסה של מערכת ריבונית אחרת. אם נרצה, זהו מודל של ריבונות משותפת. הוא מניח שמודל תרגום כזה יכול להתגבש כמערכת דו־לאומית, אולם תנאי היסוד שלה הוא ויתור של היהודים על הפריבילגיות המוענקות להם מתוקף היותם מתיישבים קולוניאליים. לא עוד מונופול יהודי על הליך התרגום, ניתוק מהאזור ומהסופרים הערבים ופנוף ביצירת "גשר", אלא קריאה לאתגור השיח האוריינטליסטי ושינוי יחסי הכוח, וביטוי לסוכנות חברתית ופוליטית שפועלת לשנות את כיוון ההיסטוריה וליצור אפשרויות שונות לעתיד. הוא מציע לערוך דו־קולוניזציה לפרקטיקות הראשונות של כינון השפה העברית כשפה לאומית שהקראה את הערבית מתוכה באקט של מחיקה המאפיין משטרים קולוניאליים.

שכן, לטענתי, אחד המאפיינים המייחדים את הקולוניאליזם ההתיישבותי הצינוני הוא כינון העברית כשפה לאומית קולוניאלית, תהליך שלא הייתה לו מקבילה במקרים אחרים של קולוניאליזם התיישבותי; במקרים אחרים (למשל בצפון אמריקה, אוסטרליה וקנדה) לא כוננו המתיישבים שפה קולוניאלית חדשה. כינון הלאומיות היהודית והשפה הלאומית העברית, המשתקף מבעד לעמודי הספר, היה כרוך בהדרה של השפה הערבית, השפה הילידית – זו של הערבים והפלסטינים וזו של היהודים הפלסטינים שהתקיימו במרחב לפני הצינונות. מחיקת השפה היא חלק מניסיון מחיקתו של המרחב הערבי, והיא מתווספת לניסיונות המחיקה הגאוגרפיים, התרבותיים והארכיטקטוניים. מחיקת הערבית מתוך השפה העברית היא מחיקה של אופציית הדיאלוג שהתקיים לפני תחילת הפרויקט הצינוני בפלסטיין: "המפגש בין העברית לערבית בימי ראשית האסלאם היה מבוסס על

דיאלוג תיאולוגי יהודי-ערבי (לא בלי מוקשים), אולם אופיו התהפך עם הפרויקט הצינוני, שביקש לחזור אל העברית המקראית בתוך מסורת יהודית-נוצרית-פרוטסטנטית" (עמ' 109). מחיקה זו היא חלק מפרויקט גדול של הקולוניזציה האירופית. בלשונו של המחבר, "פירוש הדבר היה מחיקת ההיסטוריה של הארץ מתקופת המקרא עד ההווה ושליטת הקיום הפלסטיני במרחב. הצימוד של יהודיות-ערבית הפך לטאבו, ואפשרות השערוב (تعريب) נזנחה בתחיית העברית המודרנית" (עמ' 109).

עצם שליטת האופציה הדו-לשונית הערבית-יהודית מקבילה למחיקת האופציה הדו-לאומית שהחזיקו בה יהודים כמו אנשי ברית שלום. שנהב-שהרבני מזכיר לנו כי יש להביא בחשבון את "שיום הלשון, כלומר לא רק מתן שמות אלא כינונה של הלשון הריבונית כלשון עברית" (עמ' 112). שכן תהליך הדומה לתהליך מחיקת שמות המקומות מהמפה הפלסטינית וכינון המפה העברית "הוא פרויקט מטא-לשוני" שהתבסס על העיקרון של עברית מטוהרת ככל האפשר מן הערבית, בטענה שזו שפה נחותה, שפת הגלות או שפת האויב. באמצעות העברית פוּנן העבר הטקסטואלי של הריבונות, ובאמצעותה נעשתה קניבליזציה של הערבית. עבודת הטיהור הזאת של העברית ממילים שמקורן בערבית גרמה להחמצה של פוטנציאל צמיחתה של הלשון העברית עצמה. העברית הפכה לסמן של לאום וגזע, שפה שיש לכבוש אותה כמו כיבוש העבודה במקרה של "העבודה העברית" (עמ' 112) וכמו כיבוש האדמה.

המודל ששנהב-שהרבני מתאר הוא מודל תרגום שיש בו יחסי תלות הדדיים (עמ' 168), שלדעתי הם התנאי האובייקטיבי הראשוני לריבונות הדו-לאומית. במובן הזה הספר מהדהד את קולו של המחבר, ובאותה העת גם את הוויכוחים הדו-לאומיים בתוך הקבוצה של הפועלים בתרגום. בעוד היהודים הישראלים המשתתפים בפרויקט התחילו לפחות בתהליך של דה-קולוניזציה תודעתית (בחלקה על ידי לימוד השפה הערבית), הפלסטינים שפועלים בתרגום הם חלק משארית הפלסטינים ששרדה את הנכבה. קבוצה זו הכירה את "האויב", את שפתו ואת תרבותו, וכרגע הידע הזה – אם במודע, אם לאו – משמש לפעולה שמחזירה את התרבות והשפה הערבית אל המרחב דרך תרגומה לעברית. הערבי הפלסטיני הלא-מתפשר על ההיסטוריה אינו משקף את דגם המלומד או המקצוען הערבי המובס, אלא את הדגם של הפלסטינית המתאוששת מהנכבה הממושכת – النكبة المستمرة – והשלכותיה. מודל זה פועל לא רק לתרגם את השפה והתרבות הערבית לעברית אלא גם לעזור למתיישב הקולוניאלי (colonizer) לוותר על הקולוניאליות שלו במרחב. הפועלות והפועלים הפלסטינים בתרגום מייצגים פרויקט חדש, הפעם מעמדה של כוח, שנועדה לחלץ את המתיישב הקולוניאלי מבערותו. בלשונו של המחבר, הם מנסים לענות יחדיו על השאלה איך מתרגמים נכבה לערבית, שכן השפה העברית משמשת גם כשפת הצווים והפקודות בהקשר הקולוניאלי והיא אינה זמינה וחופשייה לתרגום הנכבה ומשמעותיה (עמ' 136-137). המודל ששנהב-שהרבני מציע מרחיב את גבולות הדמיון הפוליטי ומציע מודעות רגישה לעמדותיהם או למיקומם של המשתתפים בפרויקט בתוך מערכות דיכוי חברתיות ופוליטיות מצטלבות. במובן זה, הספר ופרויקט מכתוב מציעים אפשרות לפירוק האלימות הקולוניאלית האפיסטמולוגית של השפה, שבה התרגום משמש ליצירת גשר בין תרבויות ולא ליצירת חיץ ביניהן.

הספר מציג השתקפות דיאלקטית של שני תהליכי דה-קולוניזציה שעבר המחבר. האחד הוא הדה-קולוניזציה במובן החזרה לערביות שלו, חזרה אל תוך המזרח התיכון כיליד במרחב

המזרח־תיכוני. תהליך זה השתקף בספרו היהודים־הערבים: לאומיות, דת ואתניות. התהליך השני הוא הדה־קולוניזציה של מיקומו כמתיישב קולוניאלי, תהליך שבו הוא פועל כ־colonizer who refuses, בלשונו של אלבר ממי (Memmi, 2003) – מתיישב קולוניאלי שאינו מקבל את הימשכה של הקולוניזציה ומציע קיום שונה בפלסטין, כזה שאינו כרוך ביחסי כוח קולוניאליים. הדה־קולוניזציה זו מתחילה להתגלם בספרו במלכודת הקו הירוק (שנהב, 2010). הפעולה בתרגום והחזרה אל השפה הערבית, שעליה הוא מדבר בספר, היא חזרה אל ההיסטוריה של המרחב, ערעור על האופן שבו מחק את ערביותו שלו, חזרה לשם משפחתו המקורי, שהרבני. שני מהלכי הדה־קולוניזציה אפשרו את הגניאלוגיה של תהליך כינון השפה שמציג המחבר. גניאלוגיה זו פותחת אופקים לחילוץ השפה העברית משורשיה הקולוניאליים. פעולתו של המחבר בתוך פרויקט התרגום היא מעין מאבק פוזיציות (war of positions), בלשונו של אנטוניו גרמשי – התנגדות לתרבות השלטת באמצעות יצירת אלטרנטיבה לאופן התרגום הקיים ויצירת משאב אינטלקטואלי אלטרנטיבי לזה ההגמוני. מהלך זה יכול להתגלם אולי רק בליד מזרח־תיכוני יהודי־ערבי המכיר היטב את שתי השפות (ולא רק דובר אותן), שהפך להיות מתיישב קולוניאלי במרחב שבו נעוצים שורשיו, אך כעת הוא מהפך את מאווייו של הפרויקט הציוני של הדה־ערביזציה והדה־פלסטיניזציה של המרחב ושל האנשים המתגוררים בו וסולל את הדרך לייצור "ידע ממוקם" (positionalized knowledge), של מוכפף ומכפיף המודע למיקומו במערך יחסי הכוח הקולוניאלי וחותר לשנותו. דוגמה אחת מגי רבות לאופן שבו הספר תורם לשינוי תודעתי היא ההתייחסות לחשיבות הגייתם של העיצורים ע, ח, ט, ק, ר, צ במבטא ערבי, שיכולה לסמן התנגדות לניסוחה של העברית כשפה קולוניאלית. הספר מלמד אותנו על האופציה לשימוש בעיצורים הללו בידי ערבים או מזרחים להדגשת הילידיות או הערביות שלהם. נוסף על כך, שימוש כזה בידי מתרגמים מדגיש בעצם את פעולת התרגום בניגוד ליצירת תרגום "קולח", "שוטף" ו"נקי", כאילו מדובר בטקסט לא מתורגם, כאקט מודע ומכוון נגד ניסיונות המחיקה של אופציית הקיום הדו־לאומי בשפה.

המחבר גם מערער על הפיצול בין ספרות והיסטוריוגרפיה. לכאורה הוא טוען כי "ספרות והיסטוריוגרפיה נכתבות בשדות אחרים והספרות אינה מייצגת את ההיסטוריה. אולם כאשר מדובר בספרות פוליטית של התנגדות, הפיצול הזה הוא ביטוי נוסף להיות התרגום כלי להמשך המלחמה (בדרכים אחרות)" (עמ' 140). כאן גם נעוצה חשיבותו של הספר: הוא מתייחס בביקורתיות לחלוקה הבינרית בין ספרות להיסטוריה ומציע את אפשרות קיומה של מתודולוגיה ביקורתית המתייחסת לספרות כאל ארכיון של המנוצחים. במובן זה, לקבוצה הדומיננטית יש את הפריבילגיה לטעון שספרות זו אינה ארכיון; שהספרות אינה מביאה עובדות שאנחנו יכולים להסתמך עליהם. את התפיסה הזאת מזעזע שנהב־הרבני בספר. פרספקטיבה כזאת מאפשרת למשל לראות בסופר המנוח סלמאן נאטור, ממייסדי מפתח מכתוב, אחד ההיסטוריונים הפלסטינים הראשונים בתוך ישראל, משום שנאטור ראיין פליטים בכפרים פלסטיניים ויצר את אחד הארכיונים הראשונים שלנו על הנכבה בספרו ذاكرة, הספר שראה אור בעברית תחת הכותרת הזיכרון שוחח איתי והסתלק (נאטור, 2014) ואשר תורגם בידי שנהב־שהרבני.

עבודת התרגום לספרו של נאטור נעשתה באופן אינטואיטיבי במודל של מכתוב עוד לפני ייסודו של מפעל מכתוב, וכבר שם ניכר כי פרויקט התרגום הדו־לאומי ותהליכי

הפירוק וההבניה מחדש של פעולת התרגום הם אבני פינה חשובות בפרויקט הדה-קולוניזציה של האפיסטמולוגיה ושל הפוליטיקה. דה-קולוניזציה אפיסטמולוגית מצריכה מחקר מתמשך וביקורתי על קולוניאליזם, אימפריאליזם ופרקטיקות האלימות, הכוח וההתנגדות הפוליטית לצד ערעור על קטגוריות שהובנו ועל מתודולוגיות שהשתרשו. הספר ופרויקט מכתוב הם אחת הלבנים החשובות בצעדים לקראת דה-קולוניזציה. אסיים בדברי המחבר שמשקפים אפיסטמולוגיה זו:

תרגום כזה מבקש לקרב בין מקור ותרגום באמצעות דיאלוג בתוך צוות של מתרגמים, יהודים וערבים, אשר מהווה סימולציה למפגש דו-לאומי. מטרת התרגום אינה רק העברת טקסט משפה אחת לשפה אחרת או העמדת הטקסט על דיוקן, אלא יצירת מבנה דו-לשוני של תקשורת הנפטר מן האידיאולוגיה של הדיגלוסיה המניחה שקיימת היררכיה אפריורית בתוך השפה הערבית או בין העברית והערבית. בכך התרגום משמש סוכן של פעולה בעולם ולא רק אובייקט כשלעצמו. (עמ' 14)

أمل أن يصبح الفكر التحرري الذي ينبثق عن كتاب يهودا شنهاف-شهرباني واقعا في يوم من الأيام. وأن تُقرأ السطور، التي أكتبها الآن، كجزء من واقع لغوي وسياسي لمستقبل ثنائي اللغة وثنائي القومية، واقع شبيه بنموذج الترجمة الذي يقدمه مشروع مكتوب **מפתוח**، وكالرؤية السياسية، والعدل الاستمولوجي اللذين ينبثقان عن كتاب يهودا شنهاف - شهرباني. أمل أن تقترب اللحظة التي سينطق بها اليهود العربية، لغة المكان، ليحرروا من قيود الصهيونية وسيطرتها، ويتخلوا عن الفوقية العنصرية، وممارسات الفصل العنصري، ويعترفوا بالغبن التاريخي وبمسؤوليتهم عن نكبة فلسطين، ويصبحوا جزءاً لا يتجزأ من المكان، غير مدرعين بالقبة الحديدية، إنما بوجود غير استعماري في فلسطين.

מקורות

- בבנבשתי, מירון. (1997). המפה העברית. תיאוריה וביקורת, 11 (חורף), 7-29.
- מנדל, יונתן. (2020). שפה מחוץ למקומה: אוריינטליזם, מודיעין והערבית בישראל. מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד.
- נאטור, סלמאן. (2014). הזיכרון שוחח איתי והסתלק: חייו ומותו של השייח' מחורץ הפנים (בתרגום יהודה שנהב-שהרבני). רסלינג.
- שנהב, יהודה. (2003). היהודים-הערבים: לאומיות, דת ואתניות. עם עובד.
- שנהב, יהודה. (2010). במלכודת הקו הרוק: מסה פוליטית יהודית. עם עובד.
- Abu El-Haj, Nadia. (2001). *Facts on the ground: Archaeological practice and territorial self-fashioning in Israeli society*. University of Chicago Press.
- Memmi, Albert. (2003). *The colonizer and the colonized* (Howard Greenfeld, Trans.). Earthscan Publications.
- Rouhana, Nadim N., & Sabbagh-Khoury, Areej. (2019). Memory and the return of history in a settler-colonial context: The case of the Palestinians in Israel. *Interventions*, 21(4), 527-550.